

A Study of the Cultural Discourse of Postmodern Poetry in Iran

Ahmad Khalili¹

Corresponding Author, Department of Persian Language & Literature, Farhangian University, Tehran, Iran.
E-mail: ahmad_khalili64@cfu.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
18, May, 2025

In Revised form:
10, August, 2025

Accepted:
17, August, 2025

Published Online:
11, September, 2025

Keywords:
literature, poetry,
culture, discourse,
postmodern

One of the controversial issues in contemporary Persian poetry is the formation and spread of the postmodern poetry movement; a movement that has also formed two extremely extreme and opposing positions in criticism; as opposed critics evaluate it as a movement against the noble and transcendental approach of classical poetry and the result of the unwritten, immature, impressionable, imitative, translational and hasty behavior of the numerous young generation, while the opposing group considers its emergence and spread to be in accordance with the living environment of today's generation. In this essay, the author seeks to answer the question of what cultural discourses in Iran are the result of postmodern Iranian poetry, with a discursive approach and analytical method. And how do the components of this type of poetry relate to the discourses that govern society? The aim of this research is to show that although the impact of the global wave influenced by the West, the role and contribution of translation and sometimes imitation cannot be denied in Iranian postmodern poetry, considering such a wide and diverse movement as the result of only one factor is an anti-critical approach. Here, believing in the principle that literature and poetry of any period are a reflection of social, political, and cultural factors and a significant part of the dominant discourse of that period, it aims to explain, using discourse theory that postmodern poetry, which has components such as polyphony, pluralism, and relativism, is a reflection of the cultural discourse of the society in which this worldview has emerged, not mere imitation; because a subject of this importance cannot be created mechanically and artificially through translation or mere imitation.

Cite this The Author: Khalili, A. (2025). "A Study of the Cultural Discourse of Postmodern Poetry in Iran". *Literary Criticism and Rhetoric*, Vol 14, Issue 2, Ser.No. 38, Summer, (147-1174). DOI:10.22059/jlc.2025.385717.2035

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

1. Introduction

In the second half of the 20th century, a movement emerged in the fields of art, philosophy, politics, and literature in Western Europe, known as the Postmodernism movement. The most important characteristic of this movement was its passionate and frantic attitude toward life, alongside a relativistic view of the world, in contrast to the cold, rational, and mathematical perspective of the Modernist era toward humans and society. The rapid growth of modernity in the 20th century, coupled with issues such as: epistemological crises, relativism, social ruptures, the collapse of the family structure, economic and environmental crises, world wars and mass killings, nuclear crises, identity loss, alienation, and numerous other distressing concerns, led to the emergence of a new wave in the Western world at the end of the second half of the 20th century called "Postmodernism." This wave opposed the absolutism and rationalism of modern human thought. Over several decades, this intellectual movement turned into a global trend, sweeping across Europe and America, and, with the aid of technological revolutions, rapidly influenced the entire world.

Iran, too, began encountering and being affected by this movement from the 1960s onward. One of the areas influenced by this situation was Persian poetry. Therefore, this research aims to explore, with a comparative approach, how Persian poetry in the postmodern era connects with other political, social, and particularly cultural fields, to determine the extent to which this poetic movement has been influenced by Western postmodern poetry and its discursive nature. Comparative literature, due to its inherent nature, is a transnational and intercultural field, providing an ideal ground for the creation, development, and expansion of intercultural relations and interactions. With the help of comparative literature, we can reclaim literary forms specific to certain cultures but not reflected in the languages and literatures of other cultures.

2. Research findings

The findings of this research show that the structure of postmodern poetry aligns with the discourse that has prevailed in Iranian society over the past few decades. As a result, familiarity with these discourses and the reasons for the emergence of this type of poetry provides key insights and signs for reinterpreting innovative and forward-thinking poetry, through which we can understand the essence of these poems. Therefore, the factors outlined in this study clearly support our hypothesis that postmodern poetry, as both a result and a process, is significantly in harmony with the various conditions of contemporary Iran. Although it is self-evident that, due to extensive technological connections with the world, especially the West, it is inevitably influenced by that atmosphere.

3. Conclusion

The result indicates that the structure of postmodern poetry is in line with the discourse that has dominated Iranian society in recent decades, and as a result, familiarity with the discourses and reasons for the creation of this type of poetry provides keys and signs for rereading innovative and progressive poems, through which we can take a shortcut to the inner understanding of these poems. Therefore, the factors stated in this essay well prove our assumption that postmodern poetry as an outcome and process is, to a considerable extent, in harmony with the various conditions of today's Iran. Although it is very obvious that due to the extensive technological connection with the world, especially the Western world, it is also inevitably affected by that

space. Undoubtedly, in recent centuries, Iran's political and economic relations with the world, especially the West, are not comparable to those of previous centuries. This connection has inevitably affected the cultural situation; But this does not mean that culture has entered from the West in a package and the country's cultural situation has been merely passive and receptive; rather, the entry of thought and cultural products in the face of domestic culture - which itself is a plural culture - has undergone interactions that themselves determine part of the discursive space. For example, this same poetry genre emerged in Iran in the 1940s, but since the discursive space surrounding it was not the result of the natural process of growth and development, it could not become a widespread trend and continue its life. The change in the social and political situation and the consequent ideological approach caused it to fall into a coma for several decades and again, by creating a suitable background, this time very different from that decade, which was the result of transformative events; Because it was a fundamental revolution, an eight-year war, a growing population, a vast young generation, and emerging from these crises, and then the onslaught of technology, it rose and, within two decades, so dominated the literary space that no literary critic had any choice but to see it and take it seriously.

بررسی چرایی پیدایی و گسترش شعر پست‌مدرن در ایران در پیوند با شبکه گفتمان فرهنگی

احمد خلیلی^۱

۱. گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: ahkad_khalili64@cfu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

یکی از موضوعات مناقشه‌برانگیز در شعر امروز فارسی، شکل‌گیری و رواج جریان شعر پست‌مدرن است؛ جریانی که در نقد نیز دو موضع به غایت افراطی و در تقابل با یکدیگر را شکل داده است؛ چنان‌که منتقدان مخالف، آن را جریانی بر ضد رویکرد فاخر و استعلایی شعر کلاسیک و حاصل رفتار ناسخته، ناپخته، تأثیرپذیر، تقلیدی، ترجمه-ای و شتابزده نسل پرشمار جوان ارزیابی می‌کنند و گروه مقابل، پیدایش و گسترش آن را متناسب با فضای زیست جهان نسل امروز می‌دانند. نگارنده در این جستار با رویکردی گفتمانی و با روش تحلیلی در پی پاسخ به این پرسش است که شعر پست‌مدرن ایران نتیجه چه گفتمان‌های فرهنگی در ایران است؟ و چگونه مولفه‌های این نوع شعر با گفتمان‌های حاکم بر جامعه ارتباط می‌یابد؟ هدف این پژوهش آن است که نشان دهد گرچه تأثیر موج فراگیر جهانی متأثر از غرب، نقش و سهم ترجمه و گاه تقلید را نمی‌توان در شعر پست‌مدرن ایران انکار کرد، اما جریانی به این گستردگی و تنوع را صرفاً حاصل یک عامل پنداشتن، خود رویکردی ضد نقد است. در اینجا با باور به این اصل که ادبیات و شعر هر دوره‌ای بازتابی از عوامل اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و پاره‌ای قابل اعتنا از گفتمان حاکم بر آن دوره است، بر آن است با استفاده از نظریه گفتمان - که به توضیح چرایی تولید متن خاص در ارتباط با عوامل تاریخی، اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد - تبیین کند که شعر پست‌مدرن که دارای مؤلفه‌هایی چون چندصدایی، تکثرگرایی و نسبی‌باوری است، بازتابی از گفتمان فرهنگی جامعه‌ای است که در آن، این جهان‌بینی بروز کرده، نه تقلید صرف؛ زیرا موضوعی به این اهمیت را نمی‌توان به‌طور مکانیکی و تصنعی، از طریق ترجمه یا تقلید صرف به وجود آورد.

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۲/۲۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۵/۱۹

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۵/۲۶

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۶/۲۰

واژه‌های کلیدی:

پست‌مدرنیسم،

گفتمان‌شناسی، گفتمان

فرهنگی، شعر پست‌مدرن

ایران.

استناد: خلیلی، احمد (۱۴۰۴). «بررسی چرایی پیدایی و گسترش شعر پست‌مدرن در ایران در پیوند با شبکه گفتمان فرهنگی». پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت، دوره ۱۴، شماره ۲، شماره پیاپی ۳۸، تابستان، (۱۴۷-۱۷۴).

DOI:10.22059/jlcr.2025.385717.2035

© نویسنده‌گان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

از نیمه دوم قرن بیستم جنبشی در عرصه هنر، فلسفه، سیاست و ادبیات در اروپای غربی آغاز شد که به جنبش پست‌مدرنیسم شهرت یافت. مهم‌ترین ویژگی این جنبش، نگرشی سرشار از شور و جنون نسبت به زندگی و نگاهی نسبی به دنیا در برابر نگاه سرد و خردمندانه و ریاضی‌وار عصر مدرنیسم نسبت به انسان و جامعه بود. رشد روزافزون مدرنیته در قرن بیستم و بروز مسائلی چون: بحران‌های معرفتی، نسبیت‌انگاری، گسست‌های اجتماعی، فروپاشی بنیان خانواده، بحران‌های اقتصادی و زیست محیطی، جنگ‌های جهانی و کشتارهای عمومی، بحران‌های هسته‌ای، بی‌هویتی و از خود بیگانگی و ده‌ها درد نگران‌کننده دیگر، موجب شد تا در پایان نیمه دوم قرن بیستم، در دنیای غرب موج جدیدی به نام «پست‌مدرنیسم» به وجود آید که علیه مطلق‌نگری و خردبستگی انسان مدرن زبان به اعتراض گشاید. این جنبش فکری در طول چند دهه به یک جریان جهانی تبدیل شد و سراسر اروپا و آمریکا را فراگرفت. جریانی که به مدد انقلاب تکنولوژیک با سرعتی مهارناپذیر تمام جهان را تحت تأثیر خود گرفت.

ایران نیز از دهه چهل به این سو، با این جریان مواجه و از آن متأثر شد. یکی از حوزه‌های متأثر از این وضعیت، شعر فارسی بود. از این رو این پژوهش بر آن است به چگونگی پیوند شعر ایران در وضعیت پست‌مدرن با دیگر حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و به‌ویژه فرهنگی بپردازد تا از این طریق، سهم تاثیرپذیری این جریان شعری از شعر پست‌مدرن غرب و نیز سهم گفتمانی بودن آن مشخص شود.

۱-۱. بیان مساله

جریان شعر پست‌مدرن پس از بروز آن به عنوان یکی از موضوعات مناقشه‌برانگیز میان منتقدان، محققان و ادیبان بوده است. آنچه در این باره جای تأمل است، این است که این جریان اغلب مورد نقد تخطئه‌آمیز این افراد بوده است و آن را نه محصول موقعیت گفتمانی، بلکه برآیند ترجمه، تقلید و... می‌دانستند. نتایج حاصل از تحقیقات پژوهش‌گران در این باره را می‌توان چنین دسته‌بندی کرد:

الف) ترجمه و تقلید صرف: برخی پژوهش‌گران با اعتقاد بر این که، این نوع شعر با روح و احساس انسان ایرانی سازگار نیست، آن را ترجمه و تقلیدی از تئوری‌های وارداتی از مغرب زمین می‌دانند. سمعی در این باره عقیده دارد: «این نوع شعرها را ناشی از نظریه‌زدگی می‌بینم، چیز خاصی

حقیقت‌اش در این شعرها که مرا به مقولۀ شعر وصل کند، نمی‌بینم... این‌ها بیش‌تر از دل ترجمه‌ها درآمده است و بر اثر این ترجمه‌ها ما با نظریه‌های پسامدرن در دهۀ هفتاد آشنا شدیم»^(۱) (سمیعی، ۱۳۸۳: ۱۰۹).

ب) نبود وضعیت مدرن و پست‌مدرن در ایران: دسته‌ای دیگر از پژوهش‌گران بر این عقیده‌اند که تجربه مدرنیته در ایران باید اتفاق بیافتد و جامعه این تجربه را از سر بگذارند تا پست‌مدرنیسم به طور طبیعی در ادامه آن رخ دهد. به نظر طاهری؛ «اگر شعر پست‌مدرنیست در غرب به دلیل ریشه‌داشتن در تحولات فلسفی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و صنعتی آن از اصالت برخوردار است، اصل وجود آن در جوامع شرقی که هنوز دوران مدرنیته را تجربه نکرده است، نابه‌هنگام می‌رسد» (طاهری، ۱۳۸۴: ۳۱). درواقع «زمانی به پست‌مدرنیسم می‌توان رسید که مدرنیسم را پشت‌سر نهاده باشیم»^(۲) (یاسمی، ۱۳۸۶: ۱۹۴).

ج) سازگاری شعر پست‌مدرن با فضای جامعه ایران: برخی محققان نیز عقیده دارند که پست‌مدرن جریانی جهانی است و خواه‌ناخواه هر جامعه‌ای تحت تأثیر آن در وضعیت پست‌مدرن سومی‌برد. ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. قره‌باغی نزدیک به این موضوع می‌نویسد: «ما اکنون در یک وضعیت پست‌مدرن زندگی می‌کنیم، این موقعیت را به ما تعارف نکرده‌اند، بلکه تحمیل کرده‌اند. غولی است که از بطری بیرون آمده، صغیر و کبیر و این‌جا و آن‌جا نمی‌شناسد» (قره‌باغی، ۱۳۸۰: ۴۴۱). بی‌گمان تأثیرپذیری سریع یک فرهنگ از یک جریان فکری تصادفی نیست و ریشه در روندی دیر و عمیق دارد. چه‌بسا طبیعت خردستیز فرهنگ‌های سنتی همراه با نفوذ عمیق عرفان در فرهنگ ایرانی از علّت‌های پذیرش سریع پست‌مدرنیسم از جانب بسیاری از روشن‌فکران ایرانی است (حقیقی، ۱۳۸۷: ۱۶). به نظر این گروه منشأ بالنده پست‌مدرن در حرکت خلّاق شعر و داستان پست‌مدرنیستی زیربنایی داشته است. آن حالت قطعه‌قطعه فرهنگی و حالت اسکیزوفرنی اجتماعی در ایران حس شده است^(۳) (جمالی، ۱۳۸۲: ۱۸).

با وجود تمام این نظریات، این پژوهش با روش دیگر، با رویکرد گفتمانی، بر آن است که گرچه تحت تأثیر موج فراگیر جهانی متأثر از غرب نقش و سهم ترجمه و گاه تقلید را نمی‌توان در شعر پست‌مدرن ایران انکار کرد، اما جریانی به این گستردگی و تنوع را صرفاً حاصل یک عامل

پنداشتن، خود رویکردی ضدنقد است. از این رو این جستار به واکاوی زمینه‌های گفتمانی آن - البته به دلیل مجال اندک مقاله؛ صرفاً گفتمان فرهنگی این‌گونه شعر در ایران خواهد پرداخت.

۱-۲. پرسش‌های پژوهش

مهم‌ترین پرسش‌هایی که این پژوهش در پی پاسخ به آن است عبارت است از اینکه؛ شعر پست‌مدرن ایران نتیجه چه گفتمان‌های فرهنگی در ایران است؟ و چگونه مولفه‌های این نوع شعر با گفتمان‌های حاکم بر جامعه ارتباط می‌یابد؟

۱-۳. روش پژوهش

این پژوهش با رویکردی تحلیلی - توصیفی به گفتمان‌شناسی شعر پست‌مدرن ایران می‌پردازد. بدین منظور ابتدا مطالعات مقدماتی در زمینه نظریه‌های گفتمان، پست‌مدرنیست و ریشه‌یابی پیدایی این جریان انجام می‌گیرد. سپس با بررسی و تحلیل اوضاع فرهنگی ایران معاصر، ریشه‌های پیدایش این جریان در ایران با غرب مقایسه می‌شود و در نهایت با استخراج مؤلفه‌های پست‌مدرنیستی در شعرهای شاعران این جریان و ارتباط آن با گفتمان‌های فرهنگی حاکم بر جامعه نتیجه‌گیری صورت می‌گیرد.

۱-۴. پیشینه پژوهش

درباره پیشینه بحث، تحقیقی با این رویکرد در مورد شعر پست‌مدرن ایران انجام نگرفته است؛ اما در بررسی اشعار پست‌مدرن ایران، آثاری با رویکردهای متفاوت به نگارش درآمده است که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

طاهری (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «پست‌مدرنیسم و شعر معاصر ایران» به بررسی جریان شعر پست‌مدرن به‌عنوان یکی از جریان‌های شعری مطرح در دوران معاصر پرداخته است. نگارنده در این مقاله البته رویکردی گفتمان‌شناسی نداشته، بیش‌تر به ویژگی‌های کلی آن؛ یعنی محتوا، تخیل، ساختمان، موسیقی و زبان پرداخته است و نتیجه گرفته است که این جریان شعری، گسستی کامل از فرهنگ کلاسیک شعر فارسی دارد. تسلیمی (۱۳۸۷) در کتاب «گزاره‌هایی در ادبیات معاصر ایران» در بخشی با عنوان «شعر پسامدرن و دنباله‌ها» به بررسی این نوع اشعار می‌پردازد. مؤلف با اشاراتی به اشعار براهنی، عبدالرضایی و باباچاهی، ضمن برشمردن برخی از مؤلفه‌های این اشعار، آن را به‌عنوان یکی از جریان‌های رایج و آوانگارد شعر معاصر می‌داند. البته

در این اثر اشاره‌ای به گفتمان و چرایی پیدایی این نوع شعر در ایران نمی‌شود. دستغیب (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «پست‌مدرنیسم در شعرهای باباچاهی» به بررسی اشعار باباچاهی می‌پردازد. نگارنده در این مقاله اعتقاد دارد جریان شعر پست‌مدرن، جریانی سازگار با روح زمانه کنونی است؛ اما به گفتمان‌شناسی این نوع شعر اشاره‌ای نمی‌کند. مارک اسموژینسکی (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان «The Postmodern novel in Post-revolutionary Iran» اشاره‌هایی به شکل‌گیری جریان پست‌مدرنیسم در ادبیات فارسی داشته است. نگارنده در این مقاله با ردّ نظر برخی از منتقدانی که پست‌مدرنیسم را با روح و ذوق ایرانی سازگار نمی‌دانستند، عقیده دارد که فرهنگ و اندیشه ایرانی در طی تاریخ پایان‌ناپذیر ادبی آن، زیبایی پست‌مدرنیسم را در گستره وسیعی از تولیدات شعری خود خیلی پیش‌تر از متون ادبی اروپایی-آمریکایی کشف کرد و آمادگی تجربی آن را در قرن بیست و یک پیدا کرد.

به‌رغم این‌که جنبش پست‌مدرن در ایران، بسان انقلابی ظاهر شد که ناگاه خواب دوران خوش و مدید سنت را برآشف و از همین رو ترجمه‌ها و تالیف‌های گوناگون در قالب روزنامه‌ها و مجلات و کتاب‌های فراوان در این مورد به نگارش درآمد و هنرمندان و محققان در ابعاد مختلف اعمّ از فلسفه، تاریخ، هنر و ... به‌گونه‌های مختلف به این بحث پرداخته و می‌پردازند؛ اما با نگاهی گذرا به تمام این آثار، و در این‌جا به‌طور خاصّ، در حوزه ادبیات مشاهده می‌شود که بیش‌تر این محققان اغلب به بررسی خود مفهوم پست‌مدرنیسم و مؤلفه‌های آن و سازگاری آن با آثار جدید می‌پردازند و کم‌تر به چرایی‌های ایجاد این جریان اشاره می‌کنند؛ اما از آن‌جایی که «خاستگاه اصطلاح پسامدرنیسم تحولات اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی است و لذا کاربرد این اصطلاح در فقدان آن تحولات، حکم نوعی تناقض را دارد» (پاینده، ۱۳۸۸: ۶۲)، بررسی گفتمانی این نوع شعر و چرایی‌های پیدایش آن لازم و ضروری است. چنان‌که لاین (D.Line) در این باره می‌نویسد: «خود پسامدرنیسم به تنهایی قابل شناخت نیست، آن‌چه می‌توانیم بشناسیم عبارت است از؛ آبشخورهایی که جریان مزبور از آن نشأت می‌گیرد» (لاین، ۱۳۸۱: ۱۵).

۲. مبانی نظری پژوهش

در مورد مفهوم پست‌مدرنیسم چه از جهت معنای اصطلاحی و چه به جهت پیدایش زمانی، اختلاف‌نظرهایی وجود دارد. به اعتقاد برخی، این وضعیت در توالی دنیای مدرن و پیشرفت‌های

آن است (Feket, 1987: 184) و در مقابل، بیش‌تر محققان آن را جریانی مقابل مدرنیسم و در جهت نقد آن می‌دانند. به نظر آن‌ها گرچه دنیای مدرن همواره از پیشرفت، عقلانیت و آزادی حرف می‌زد و ادعای بروز آن را داشت؛ اما آسیب‌شناسی آن چیز دیگری می‌گوید؛ چراکه پیامدهایی چون جنگ، بحران، خشونت، بی‌هویتی و ... داشته است.

پست‌مدرنیسم جریانی ویرانگر و تهاجمی است که به نظر قصد دارد روش‌های تازه‌ای برای زیستن، تفکر و وجود بیافریند. اما هیچ تعریف کوتاهی رساننده گستره و ژرفای پست‌مدرنیسم نیست، زیرا این اصطلاح دچار نوعی بی‌ثباتی معنایی^(۴) است و اتفاق نظر آشکاری درباره معنای آن در میان نظریه‌پردازان وجود ندارد. وضعیت پست‌مدرن در عرصه‌های مختلف، ویژگی‌های خاص آن عرصه را داشته است. به عقیده مک‌هیل (B. McHale) هر تفسیری از پست‌مدرن دیدگاه‌های متفاوتی را در خودش منعکس می‌کند که هر کدام از این دیدگاه‌ها بیش از دیگری اشتباه یا درست نیستند. مثلاً پست‌مدرن بارت، ادبیات غنی‌سازی است، اصطلاحی که بارت آن را در تقابل با «ادبیات تهی‌شدگی» قرار داده است، و یا لیوتار (J. Lyotard)، شرایط کلی دانش در جامعه معاصر و فروپاشی روایت‌های کلان علم، عقل، پیشرفت و ... را به‌عنوان مشخصه پست‌مدرن معرفی می‌کند و یا نیومن (Ch. Neiman) اقتصاد تورم‌زده را ویژگی پست‌مدرن می‌داند و جیمسون (F. Jameson) نیز سلطه فرهنگ سرمایه‌داری را به‌عنوان مشخصه دوران پست-مدرن اعلام می‌کند (Hutcheon, 2002: 11). با وجود این، برجستگی عمده وضعیت پست‌مدرن را می‌توان در نوعی بحران معرفتی دانست؛ چراکه تمامی فلاسفه غربی از افلاطون به بعد، ادعای جست‌وجوی حقیقت و شناخت آن را کرده‌اند؛ اما اندیشمندان پست‌مدرن، حقیقت را نه قابل حصول و نه مطلوب می‌دانند و از منظر آن‌ها، واقعیت ثابت، واحد و پایدار بی‌معنی است. از نظر آن‌ها، همه چیز دنیا نسبی، اعتباری و قراردادی است؛ حقیقت‌ها مختلف، متکثر و متنوع و محصول قراردادهای زودگذرند. به همین دلیل، پست‌مدرنیست‌های ادبی، تمرد دارند آشوب‌زدگی و ازهم گسیختگی زندگی را به ادبیات تسری دهند. به اعتقاد ایشان، دنیای معاصر واجد وحدت و انسجام نیست، بلکه چندپاره و متشتت است و بهترین شکل پرداختن به این دنیای متشتت، نوشتن آثاری است که خود از قطعات چندپاره و ظاهراً نامرتبط و بی‌معنا تشکیل شده باشد (پاینده، ۱۳۹۰: ۳۱).

یکی از مهم‌ترین موضوعات دربارهٔ پست‌مدرنیسم، ریشه‌ها و عوامل پیدایش آن است. به نظر متفکران این حوزه، سرچشمهٔ عمده‌ی پست‌مدرن را باید در تغییر و تحولات علمی و فلسفی قرن بیستم دانست. عواملی چون پیشرفت در فیزیک کوانتومی (Quantum Physics)، نظریهٔ نسبیت (Theory of relativity)، اصل عدم قطعیت (Indeterminacy)، رواج هرمنوتیک (Hermeneutics) و نظریات ساختارشکنی (Deconstruction) (نوذری، ۱۳۷۹: ۱۸۴). عوامل سیاسی و اجتماعی مانند جنگ‌های پیاپی و وحشتناک، حرکتهای نژادپرستی، رواج فمینیسم و عوامل اقتصادی چون تعارض سرمایه‌داری و بحران‌های ناشی از آن، رکود اقتصادی، بیکاری و ... از جملهٔ گفتمان‌های ظهور جنبش پست‌مدرن محسوب می‌شوند. اما یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد پست‌مدرن موضوعات فرهنگی است که در ادامه به صورت مجزا به آن می‌پردازیم.

۲-۱. گفتمان فرهنگی پست‌مدرن در غرب

یکی از مهم‌ترین انتقاداتی که پست‌مدرنیسم به مدرنیسم داشته است، اعتراض و انتقاد فرهنگی است (Goulby And Janes, 1996: 173). به نظر محققان، توجه به ابعاد فرهنگی و یا چرخش فرهنگی یکی دیگر از وجوهای این گفتمان است. موضوعاتی مثل هویت‌های متکثر، سبک زندگی، رسانه‌ها، فضای مجازی و ... جایگاه ویژه‌ای در این گفتمان دارند.

در بسیاری از گونه‌های مطالعات فرهنگی بعد از دههٔ ۱۹۸۰ گرایش به آن‌چه مسألهٔ پست‌مدرن نامیده شده است، وجود دارد که مک گیگان (J. McGuigan) آن را پوپولیسم فرهنگی می‌نامد و بر لذت، مصرف و ساخت فردی هویت تأکید دارد. از این منظر فرهنگ رسانه، مواد لازم برای ایجاد هویت‌ها، لذت‌ها و قدرت‌ها را تولید می‌کند و در نتیجه مخاطبان از طریق محصولات فرهنگی، امر «پوپولار» را می‌سازند (نوابخش، ۱۳۸۹: ۱۲۷). بدین ترتیب، پیشرفت سیستم‌های ارتباطی چون اینترنت، ماهواره و تلویزیون سبب محو شدن مرزهای جغرافیایی و در نتیجه تقابل و تبادل فرهنگ‌ها و از بین رفتن هویت‌های ملی شده است. در این میان رسانه‌های ارتباطی دیجیتالی نقش بسیار پررنگ‌تری دارد. «همان‌گونه که فرهنگ مدرن ناگزیر بود با دوران صنعتی کنار بیاید و با آن بسازد، پست‌مدرن هم شکل سازش و هم‌زیستی با عصر الکترونیک و مخابرات است، عصر سازش با ماهواره و تداخل‌های فرهنگی، عصر سازش با کامپیوترهای شخصی و خانوادگی است» (قره‌باغی، ۱۳۸۰: ۷۲-۷۸).

پیشرفت رسانه‌های دیجیتالی سبب تعامل فرهنگ‌های مختلف و شنیدن صداهاى فرهنگى گوناگون شده است. موضوعى که در مدرنیسم مورد انکار واقع شده بود و درواقع در آنجا با فرهنگ برتر و غالب مواجه بودیم. مدرنیست‌ها در پی این بودند که ادبیات مدرن حیطه هنر متعالی باشد و فرهنگ را از فرومایگی‌های ناشی از فرهنگ توده‌ای مصون نگه دارد، متقابلاً پست‌مدرن گرایش به انکار تمایز بین فرهنگ متعالی و فرهنگ عامیانه دارد (لاج، ۱۳۸۹: ۲۳۱) از این روست که در پست‌مدرنیسم صداهاى افراد و اقوام مختلف شنیده می‌شود. به تعبیر شایگان؛ «نغمه فرهنگى جهان چندصدایی است، و در روزگار ما صداهاى گوش‌خراش و ناموزون بسیار شنیده می‌شود. اکنون ما با درهم‌آشفته‌گی ژانرها، ترکیب‌های مانع‌الجمع و انواع اختلاط‌ها و آمیزش‌ها روبرویم» (شایگان، ۱۳۸۰: ۴۰). این موضوعی است که جیمسون، نظریه‌پرداز مشهور پست‌مدرن، در مقاله پست‌مدرنیسم منطق فرهنگى سرمایه‌دارى متأخر به آن اذعان داشته است: «آشفته‌گی و سرگیجه انسان در مواجهه با فرهنگ پست‌مدرن درست همانند ناتوانی انسان‌های این عصر در یافتن نقشه‌ای برای پیدا کردن مسیرشان است؛ همانند ناتوانی آنان در ترسیم نقشه‌برداری از مناسبات و روابط خود با دنیای آشفته و بی‌نظم و فاقد مرکزیت شبکه‌های عظیم کامپیوتری و شرکت‌های چندملیتی» (جیمسون، ۱۳۹۳: ۳۴). نتیجه چنین وضعیتی تکثرگرایی و پذیرش ارزش‌های هویتی فرهنگ‌های گوناگون است. «به عقیده جنکز پلورالیسم عمده‌ترین ایسم در پست‌مدرنیته به شمار می‌رود و وضعیتی است که به اعتقاد اکثر منتقدان مشخص‌کننده دوران پست‌مدرن است» (نوذری، ۱۳۸۹: ۳۲۱). این نگرش به طور عینی وارد ادبیات پست‌مدرن نیز شد. می‌توان گفت ادبیات پست‌مدرن مثل خود واقعیت تاریخی و فرهنگی پست‌مدرن، با موقعیتی پلورالیستی روبرو است. این ادبیات، تجلی از خود بیگانگی بشر معاصر، اسارت در ماشین‌پرستی و کالاگرایی جامعه سرمایه‌دارى مدرن، ابتذال اخلاقی بشر جدید، نسبی‌انگاری افراطی و اضطراب‌آفرین و نابودی سوژه یقین‌مند دکارتی توسط نیهیلیسم نفی‌انگار برخاسته از آن و اسارت بشر در دنیای تکنولوژیک تمدن مدرن و به عبارتی روایتی تا حدودی معترض و قابل تأمل است. «برخلاف مدرنیست‌ها که در پی جبران ازهم‌گسیختگی زندگی بودند و انسجام زیباشناسانه رمان‌هایشان جبران واقعیتی مغشوش بود، پست‌مدرنیست‌ها متقابلاً خواهان تسری ازهم‌گسیختگی زندگی واقعی به ادبیات و هنرند. دنیای بحران‌زده، سردرگم، مشحون از خشونت و پیش‌بینی‌ناپذیر را صرفاً در آثاری می‌توان به‌درستی تصویر کرد که چندپاره، نامنسجم و حتی گیج‌کننده و

هراس آورند» (پاینده، ۱۳۸۱: ۸۰). با چنین نگرشی، می‌توان به توجیه و تحلیل مؤلفه‌هایی چون کثرت‌گرایی، فروپاشی معیارهای ارزشی، عدم قطعیت، هویت‌های متکثر، بازی‌های زبانی، چند صدایی و ... در اشعار پست‌مدرن پرداخت. در شعر زیر از چارلز اولسون (Charles Olson)، که او را به عنوان بنیان‌گذار شعر پست‌مدرن در آمریکا محسوب می‌کنند، این بحران ارزشی و عدم باور به حقایق قطعی و نگاه تکثرگرایانه را می‌توان ملاحظه کرد:

the underpart is, though stemmed, uncertain/ is, as sex is, as moneys are,
facts!/ facts, to be dealt with, as the sea is, the demand/ that they be
played by, that they only can be, that they must/ be played by, said he,
coldly, the /ear! /By ear, he sd./But that which matters, that which insists,
that which will last,/ that! o my people, where shall you find it, how,
where, where shall you listen /when all is become billboards, when, all,
even silence, is spray-gunned? /when even our bird, my roofs, / cannot be
heard (Olson. 1978:34)

(ترجمه: پیشروی با وجود لایه زیرین، ریشه سست، همان‌طور که رابطه هست، پول هست، و حقایق! / حقایق، باید طوری با آن برخورد کرد، همان‌طور که دریا هست، درخواست / که آنها توسطش بازی داده می‌شوند / که آنها تنها می‌توانند باشند، که آنها باید بازی داده شوند، او می‌گوید، با سردی! / گوش! / با گوش او گفت / اما آن موضوع، آنچه پافشاری می‌کند، آنچه خواهد گذشت / که! آی مردم من، کجا باید پیدایش کنید، چگونه، کجا، کجا باید بشنوید / وقتی همه چیز بیلورد می‌شود، وقتی، همه، حتی سکوت، زائده‌ای است که به ضرب گلوله کشته می‌شود؟ / وقتی حتی پرندۀ ما، سقف‌هایم / نمی‌تواند بشنود).

۳. تحلیل داده‌ها

فرهنگ مفهومی چندوجهی است و گستره‌یی پدیده دارد. در سنت فرهنگی، فرهنگ به‌عنوان معیاری برای ارزیابی کلیت‌باورانهٔ روش‌های زندگی مردم، عادت‌ها، هنجارها، باورها و به‌طور کلی تجربیات فردی و جمعی است (قره‌باغی، ۱۳۸۰: ۳۰۱). تجربیات فردی و اجتماعی یک جامعه را می‌توان به صورت پدیده‌ای واقعی و عینی مطالعه و بررسی کرد و جهت حرکت جامعه را نشان داد. مطابق آنچه محققان پست‌مدرن در غرب گفته‌اند و این جنبش را مولود دوره‌ای پرتلاطم و طوفانی معرفی کرده‌اند که در طی آن مبانی فرهنگی عصر جدید شکل گرفت؛ دوره‌ای که تعبیر «بحران همه جانبه»^(۵) را برای آن به کار بردند، این بحران و شرایط حساس در این چند دهه در

ایران نیز قابل ردیابی است. در ادامه به برخی از مهم‌ترین گفتمان‌های فرهنگی که جامعه‌ی ایرانی را به صورت‌بندی پست‌مدرن نزدیک کرده است، اشاره می‌شود.

۳-۱. تغییر در ساختار ارزش‌ها

تأکید اصلی این بحث عبارت است از تغییراتی که در ساختار ارزش‌ها در حوزه فرهنگی صورت گرفته است. ارزش‌های هر جامعه تابعی از فرهنگ حاکم بر آن جامعه است در نتیجه جامعه‌ای که فرهنگ آن به سمت و سویی دیگر رود، ارزش‌ها نیز دست‌خوش تغییر می‌شوند. ایران بعد از انقلاب بر اساس اصل ایدئولوژی نظام اسلامی شکل گرفت که اصل اساسی در آن، تأکید بر سنت اسلامی به عنوان منشأ همه ارزش‌ها بوده است (بشیریه، ۱۳۸۲: ۴۹). به همین دلیل، تلاش‌ها در دهه‌های بعد از انقلاب در جهت نوسازی فرهنگی در حوزه ارزش‌های مذهبی بوده است. گرچه ارزش‌های مذهبی در زندگی ایرانیان از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار بوده؛ اما پس از دهه آغازین انقلاب که تأثیر فضای حاصل از انقلاب و سپس گفتمان سال‌های پس از جنگ تحمیلی، فروکش کرد، مصادره ارزش‌های آن توسط گروه‌هایی خاص و نیز قرائت یکه از گفتمان دفاع مقدس و پیوند بی‌چون و چرای آن با ارزش‌های دینی؛ که بعدها دست‌خوش برخی سوء استفاده‌ها واقع شد، به همراه هجوم ارزش‌های غربی، جامعه و به‌ویژه نسل جوان را به سوی ارزش‌های دیگری سوق داد؛ همچون تجمل‌گرایی، شیفتگی به غرب و فرهنگ‌های دیگر، مصرف‌گرایی، شادی‌های جدید، روابط باز در رفتارها و برخورد جنس‌های مختلف، دگرگونی در چگونگی گذران اوقات فراغت و... «در یک نگرش کلی، مهم‌ترین تغییر ارزشی، حرکت از سوی ارزش‌های معنوی و فرامادی به سوی ارزش‌های مادی و دنیوی است. ارزش شدن ثروت و نمودهای تابع آن از قبیل نوع پوشش، مسکن، خوراک و غیره در این زمینه مهم‌ترین بخش تغییرات را شامل می‌شوند»^(۶) (همان: ۷۹).

این تغییرات ارزشی در حوزه فرهنگی در جامعه‌ی ایران، از نگاه دیگران می‌تواند دقیق‌تر باشد. راجر هوارد (R.Howard) در این باره می‌نویسد: «هر بازدیدکننده خارجی که قدم به درون ایران می‌نهد، اولین پدیده‌ای را که با چشم‌های خود می‌بیند، همین گرایش نسل جوان به مظاهر تمدن غرب است که در خیابان‌های امروز ایران مشهود است. پسران جوان از مدهای غربی استفاده می‌کنند و دختران جوان به‌عمد حجاب خود را به عقب می‌کشند تا خود را در معرض دید دیگران

قرار دهند» (هوارد، ۱۳۸۸: ۶). وایورست (M. Viorst) نیز می‌نویسد: «ویرترین‌های مغازه پر از کالاهای مصرفی، لباس و لوازم آرایش است. تنها زنان چادری با فضا جور در نمی‌آیند. در چند روزی که در تهران بودم به ندرت صدای مؤذن شنیدم و بالاخره به این نتیجه رسیدم که اسلامی بودن تهران در مقایسه با شهرهای عربی چندان چشم‌گیر نبوده است» (قبادزاده، ۱۳۸۱: ۱۰۳).

این تغییرات ارزشی از نگاه درونی نیز مشهود است. این تغییرات چه از لحاظ ظاهری و چه از لحاظ فکری، به‌ویژه در میان نسل جوان بسیار جدی است. یکی از واضح‌ترین تغییرات ارزشی از لحاظ ظاهری را می‌توان در وضع پوشش جوانان ردیابی کرد. یارشاطر می‌نویسد: «من شباهتی اصیل ولی پوشیده، میان پست‌مدرنیسم و رسمی که در سال‌های اخیر در میان عده‌ای از جوانان ایرانی در لباس پوشیدن و تزئین مرسوم شده است می‌بینم، عده‌ای که کلاه لبه‌دار را واژگونه به سر می‌گذارند در همهٔ رسم‌ها نوعی طرد شیوهٔ لباس پوشیدن سنتی مرسوم است» (یارشاطر، ۱۳۸۳: ۵۳۳). از جهت فکری نیز این تغییرات ارزشی را می‌توان در رفتار ایرانی‌ها ملاحظه کرد. برای مثال می‌توان تنها به یک نمونه؛ به رواج فال‌گیری اشاره کرد که از آن ذیل «پاره‌ای از تحولات پست‌مدرنیته» (آزادارمکی، ۱۳۸۴: ۲۶) یاد می‌شود. فال‌گیری کنشی است که معنای آن در بستر و زمینهٔ فرهنگی‌اش شکل می‌گیرد. «فال‌گیری در ایران در سال‌های اخیر گسترش زیادی یافته است. این باوری است که مسئولین رسانه‌ها و مطبوعات آن را ابراز می‌کنند» (فاضلی، ۱۳۸۷: ۱۶۷). آیا رواج گسترده‌ی این مسأله که بر پیش‌گویی و پیش‌بینی و خرافات است، در جامعه‌ای که پیش از این بسیار بیش‌تر به ارزش‌های مذهبی چون عقل، ایمان، علم و حقیقت اعتقاد داشت، نمی‌تواند دلیلی بر تغییرات در حوزهٔ ارزش‌ها باشد؟ ایران در این دهه‌ها سرشار از تغییرات در ساختار ارزش‌ها در حوزه‌های گوناگون بوده است. به‌گونه‌ای که می‌توان آن را به عنوان «بحران ارزش‌ها» یاد کرد. عنوانی که پست‌مدرن‌ها بسیار بر آن تأکید دارند و دنیای معاصر را غرق در آن می‌دانند. چنان که لاوسن (H. lawson) تعریف خود را از روی آن بنا می‌نهد. «پست‌مدرنیسم در حقیقت، نوعی بحران است؛ بحران در حقایق ما، ارزش‌های ما و باورهایی که بیش‌تر از همه مراقیشان بوده‌ایم» (لاوسن، ۱۳۸۶: ۹). بنابراین ارزش‌ها، اصولاً باورها و اخلاقیاتی هستند که در دیدگاه پذیرندگانشان به قطعیت رسیده‌اند و پیوند نزدیکی با حقیقت دارند. بر این اساس در وضعیت پست مدرن که شاید مهم‌ترین ویژگی آن تزلزل قطعیت و یکتایی حقیقت است، ارزش‌ها و باورهای قاطع دستخوش بحران می‌شوند. اصولاً پست‌مدرنیسم که اساس آن را

فلسفه‌ی نسب‌ی‌نگر شکل می‌دهد و از مطلق‌بینی و یک‌سونگری فاصله می‌گیرد، نسبت به ارزش‌ها نیز چنین رویکردی دارد؛ یعنی قداست بسیاری از ارزش‌های گذشته فرومی‌ریزد. جامعه‌ی ایران در دهه‌های مورد مطالعه همواره در معرض تغییرات در ساختار ارزش‌ها در جنبه‌ها و حوزه‌های گوناگون بوده است. و شعر نیز محملی برای بازتاب این وضعیت:

و تو در این فکر که آسمان اورشلیم/ با چه گونه بچه شدن، آب نبات نعنایی است/ کافیت
که سرطانی باشی/ و دست نکشی از رازقی‌ها و با صدای خودت اخت/ که شهرداری در
متافیزیک مسئولیت‌اش/ چراغ خیابان را شب‌ها.../ اما این بو.../ که از گرمابه‌ها، جیبی‌اش را
هم بسازند/ روز بعد از عیسا (خواجات، ۱۳۹۲: ۳۱)

به نظر شاعر، هیچ امر مقدس و غیر مقدسی در جهان وجود ندارد و همه چیز در این رویکرد، سیال، اعتباری و نسبی است. براین اساس، بیش‌تر پدیده‌هایی که در دهه‌های قبل، رنگ آسمانی داشتند، در این دوره زمینی و خاکستری اند:

من خدا را در آسمان از دست داده‌ام/ از ماه هم تنهاترم/ و می‌توانم انارینی را در زنبیل
لاغرم بگذارم/ گرچه از تو می‌کشم اما با سیگار پست می‌کنم/ و از بهمن که بر چهره‌ام راه
رفت/ پی تیری که پشت همین دیوارهاست می‌گردم (عبدالرضایی، ۱۳۷۶: ۱۳)

در شعر زیر از رزا جمالی نیز چنین موضوعی مشاهده می‌شود:

برو... دیگر اما برای ابد داغ زده است/ کاریش نمی‌شود کرد/ تو چه می‌گویی/ دست راست
خداوند را دزدیده‌اند/ به نیم‌رخ بدل شده‌ایم در قحطی این آسمان/ تا مرموزترین نقطه این
دایره سرگیجه رفته‌ایم (جمالی، ۱۳۸۰: ۶۹)

البته این قداست‌زدایی، تنها متافیزیک را هدف نمی‌گیرد؛ بلکه مفاهیم و موضوعاتی که در دنیای مادی پیرامون نیز از حرمت و قداستی برخوردار بود، جایگاه پیشین خود را از دست می‌دهد؛ گویی عصیان است علیه همه سنت‌های پذیرفته شده و حتی رؤیاهای مسلم شاعرانه:

شاعران دروغ می‌گویند/ باران اصلاً شاعرانه نیست/ آن‌ها می‌تبلغ می‌کنند زیر باران
برویم/ و خود مثل گربه کنار شومینه می‌خوانند/ دو هفته است بستی هستم/ این باران
لعتی شرم را آبکی کرده/ اگر به شمال می‌آیید به جای دفتر شعر/ چتر و پنکه و پشه‌بند

بیاورید/ و کمی سوژه برای تابلوهای اتاق خالی/ این‌جا قورباغه هم زنگ می‌زند(اکسیر، ۱۳۹۲: ۲۰)

گاه این بحران ارزش‌ها متوجه پدیده‌های اجتماعی و اخلاقی زندگی است که شاعر با پرداختن آن نه تنها شیوعش را تأیید می‌کند، گویی به‌طور تلویحی انکارکنندگان این وضعیت تازه را به چالش می‌کشد و فروریزی ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی پیشین را به رخ می‌کشد:

سرکار استوار گفت چه گفت؟ در گوش من گفت/ خطری نیست خطری نیستند و لشان
بروند پی دلشان/ چشم جناب سروان! و انگشت بریده‌ای که منم/ در پیاده‌روهای
تهران... (باباچاهی، ۱۳۹۰: ۴۴)

به‌همین دلیل منتقدانی چون؛ گاردنر (J.Gardner) و نیومن (Ch.Newman)، ادبیات پست-مدرن را هنری به لحاظ اخلاقی ناپسند می‌شمارند که به فاسد کردن خوانندگان خویش گرایش دارد (مک‌هیل، ۱۳۸۷: ۱۴۷). اما از دید هنرمندان پست‌مدرن پسند و ناپسند در میان ارزش‌ها، معنایی ندارد. آن‌ها می‌خواهند ارزش‌های زیسته و تجربه‌شده‌ی خود را ارائه کنند:

اما این لشکر تورانی که من دیده‌ام/ با یک پنی‌سیلین هم خشک می‌شود/ از این همه رستم
دستان؟ اما ناصر خسرو که اسم بازاری است.../ یا لا! مگه نمی‌خوای قاچاقی به دنیا بیای؟ /
دیر میشه‌ها (خواجات، ۱۳۹۲: ۹)

او نسبت به ارزش‌های مطلق گذشته عاصی است و باور به ارزش‌های ثابت گذشته را، به سخره می‌گیرد. در زمانه‌ای که فناوری‌های دیجیتالی، هویت‌ها و شناسه‌های متکثر را برای انسان‌ها پدید می‌آورند، ارزش‌های کهنه از میان می‌رود و به جای آن ارزش‌های تازه‌ای می‌نشیند که گاه به صورت ترکیبی از طنز و پارادوکس ارائه می‌شود تا مخاطب را به انزجار برساند؛ آن‌جا که نمادهای سنت و پایبندی را به ارائه‌ی نقشی جدید وامی‌دارد:

مادربزرگ هر جمعه، مویش را دم اسبی می‌کند/ دندان مصنوعی‌اش را در می‌آورد، کفش
اسکیت می‌پوشد/ و به یاد خیانت‌های کوچک پدربزرگ/ در پارک دانشجو تک‌چرخ می‌زند!/
پدربزرگ مدام ترانه‌ی «ابرو کمون» را می‌خواند/ و نمی‌داند مادربزرگ هم تاتو کرده است/
او قول شرف داده/ سکه‌های قدیمی، شمشیر قجری و افتخارات پدر را بفروشد/ تا دماغ
دلماه‌ای مادربزرگ فندقی شود! پدربزرگ تازگی‌ها بلا شده زیر ابرویش را برمی‌دارد/

پینک‌فلوید گوش می‌دهد/ پیراهن چسبان love می‌پوشد/ ژل می‌زند/ کافی‌نت می‌رود و ساعت‌ها چت می‌کند (اکسیر، ۱۳۹۲: ۷۲)

حاصل این درهم‌شدگی هنجارها و چه بسیار فروپاشی آن‌ها، ایجاد حس بی‌اطمینانی به زندگی و از دست دادن هرگونه پناهگاه عاطفی و ایمانی است که خود را در بی‌اعتقادی به کلان‌روایت‌های باوری می‌نمایاند.

۲-۳. دیجیتالی شدن فرهنگ ایران

یکی از مهم‌ترین ریشه‌های جنبش پست‌مدرن در عرصه‌های تکنولوژی شامل شبکه‌های اینترنتی، رسانه‌های گروهی و الکترونیکی شدن دنیای کنونی است. این پیشرفت‌های دیجیتالی به حدی در پست‌مدرنیسم مهم است که واتیمو (G.Vattimo) می‌نویسد: «اصطلاح پسامدرن معنایی دارد، معنایی وابسته به این واقعیت که جامعه‌ای که ما در آن زندگی می‌کنیم، جامعه ارتباطات همگانی است. جامعه ما جامعه رسانه‌های گروهی است» (واتیمو، ۱۳۸۹: ۵۲).

جامعه و فرهنگ ایرانی و به تبع آن انسان ایرانی مانند دیگر فرهنگ‌ها تحت تأثیر ظهور تکنولوژی‌های ارتباطی جدید در حال دیجیتالی شدن است. ایرانیان بخش وسیعی از فضای مجازی اینترنت را شکل داده‌اند و حجم وسیعی از وب‌سایت‌ها و شبکه‌های اینترنتی به ایران و مسائل مرتبط با جامعه و فرهنگ ایرانی اختصاص دارد (فاضلی، ۱۳۸۷: ۲۵۸). در پیمایشی که در زمینه تغییرات فرهنگی از نگاه شهروندان تهرانی به عمل آمده، از نظر پاسخ‌گویان بیش‌ترین میزان تغییرات در حوزه‌هایی نظیر: استفاده از کامپیوتر، اینترنت و استفاده از ماهواره رخ داده‌اند. در جامعه امروز ایران، چت‌روم‌ها یا میدان‌های چندکاربردی به عنوان یکی از پرطرفدارترین میدان‌های اینترنتی شرایط جدیدی را برای کاربران خود قرار داده و مرزهای تازه‌ای را در شکل‌گیری خرده‌فرهنگ‌ها، ارزش‌ها و هویت جوانان پدید آورده‌اند (تاجیک، ۱۳۸۵: ۱۱۴). مهم‌ترین پیامد این فرهنگ دیجیتالی، شاید بصری شدن فرهنگ است. به تعبیر بودریار در جامعه معاصر انسان‌ها تنها به چیزهایی که به صورت تصاویر رسانه‌ای به آن‌ها نشان داده می‌شود توجه دارند، آن‌ها نه در مقابل این تصاویر عرض اندام و مقاومت می‌کنند و نه در مورد آن‌ها می‌اندیشند. در حقیقت از آن‌جا که دیگر هیچ واقعیتی وجود ندارد، موضوعی هم برای اندیشیدن وجود ندارد (نش، ۱۳۸۵: ۶۰). «دنیای امروز ما مملو از ایماژها شده است نه تنها رسانه‌ها، بلکه تغییرات شهری، موزه‌ها، گالری‌ها و هر چیزی که محیط ما را اشغال یا بخشی از محیط ماست، حاوی

انبوهی از نشانه‌ها و ایماژهاست. انسان امروزی در فضای انباشته از تصاویر، کم‌کم به تصاویر خو کرده و شیوه‌ی اندیشیدن او بیش از هر زمانی در تاریخ به تصاویر شده است. ما دیگر به کمک تصاویر می‌اندیشیم. این همان فرآیند بصری شدن فرهنگ معاصر است که عمده‌تاً رسانه‌ها، رایانه‌ها و اینترنت نقش اساسی در آن داشته‌اند» (فاضلی، ۱۳۸۷: ۲۶۳). این فضای دیجیتالی جامعه و رخنه‌ی آن در ذهن و زندگی شهروندان می‌تواند سبب ایجاد اندیشه‌های تکثرگرا باشد؛ چراکه ثمره‌ی اصلی فضای رسانه‌ای ارتباط است و ارتباط در هر مقطعی مهم‌ترین عامل وقوع تغییر و تکثر در افکار و اندیشه‌ها است. به همین دلیل نظریه‌پردازان پست‌مدرن چون جنکز (Ch.Jencks) بر این باورند که اینترنت و به طور کلی فضای مجازی می‌تواند تکثیر تفاوت‌ها را جایگزین یک‌نواختی کلیشه‌ای مدرنیسم کند (اپیگنانسی، ۱۳۸۵: ۱۲۰).

تغییر مناسبات اجتماعی و فرهنگی نسل امروز؛ یعنی تبدیل این تعاملات از شکل واقعی به مجازی، روشن‌تر از آن است که نیاز به اثبات داشته باشد. فناوری‌های دیجیتالی هم‌چون اینترنت، ماهواره، موبایل و... به‌عنوان اصلی‌ترین شاخصه دوران پست‌مدرن، آن‌چنان در تاروپود جامعه ایران تنیده که دیگر تصور زندگی در غیاب آن‌ها امری دشوار است. از همین روست که نوعی رئالیسم شعری متناسب با این وضعیت پدیدار می‌شود که حضور انکارناپذیر اینترنت را چه در زبان و چه محتوا بازتاب می‌دهد:

پشت دستگاهی که خود قوز کرده‌ام / دگمه هرچه فشار فشار / فاش نمی‌شود مونیتور من از
این مهندسی که نشانی‌اش گم گله دارم / پیغام را آخر چه کسی می‌گیرد (فلاح، ۱۳۸۷: ۲۶)

شاعر به خوبی وضعیت این سبک جدید زندگی را روایت می‌کند:

رایانه تا رسید / مادر به اینترنت پیوست / پدر به رحمت ایزدی... / و شام ما / در بشقاب پشت
خانه کپک زد! / میل داشتی به آدرس من ایمیل بزنی / www.wc.c! (اکسیر، ۱۳۹۲: ۹)

مهرداد فلاح، از شاعران پیشرو این جریان، در توجیه حضور این مؤلفه در شعر پست‌مدرن فارسی می‌گوید: «شگردهای شعری تازه و بدیعی که این سال‌ها در کار شاعران عمل می‌کند، علاوه بر گوناگونی، از چنان بدعتی برخوردار است که سال‌ها وقت می‌برد تا منتقدان ادبی اغلب کندذهن و بی‌شهامت ما! بتوانند آن را شناسایی و دسته‌بندی کنند. شعر این دهه، شعری چند بعدی و متعلق به عصر فراصنعتی و دنیای ماهواره‌ای و رایانه‌ای است نه جهان خودمحور

اسطوره‌ای» (فلاح، ۱۳۸۰: ۲۹). در شعر زیر تقابل طبیعت و دیجیتال؛ یعنی ظهور یکی و مرگ دیگری در وصف وضعیت پست‌مدرن در گفتمانی پست مدرن ارائه می‌شود:

گراز از آلمان سمت بره‌ها برگشت / سر بریده خود را گذاشت داخل طشت / گراز خیس بلد نیست با تو Chat بکند / موبایل‌های شما خط نمی‌دهد در دشت (موسوی، ۱۳۸۲: ۵۱)

یکی از مهم‌ترین پیامدهای دیجیتالی شدن جامعه، بصری شدن فرهنگ است؛ یعنی انسان‌ها در دوران معاصر تنها به چیزهایی که به صورت تصاویر به آن‌ها نشان داده می‌شود، توجه می‌کنند. این موضوعی است که بودریار با عنوان «وانموده» (Simulacrum) از آن یاد می‌کند؛ «در جهانی زندگی می‌کنیم که همه چیز آن را نشانه‌ها تشکیل می‌دهند و زندگی ما به وسیله این دلالت‌ها پیش می‌رود. این دلالت‌ها واقعیت عینی ندارند؛ بلکه خود برداشتی است که ما از واقعیت‌ها داریم» (بودریار، ۱۳۷۴: ۹۰). چنین رویکردی به شعر پست‌مدرن نیز راه یافته است:

خواب دیده‌ام که آن سه درخت مرده‌اند / سایه مجسم بر من افتاده / و مرگ هی می‌آید و وقت به او نداده منشی‌ام / رنگ و رنگ و رنگ... بو و شمایل و دف... / کشاله هستی Slow motion آبی / که قلبم را نیافتم آن روز عصر / لک‌لکی فرستادم به دست بوس زن‌ام! (خواجات، ۱۳۹۲: ۹۴)

در این‌جا توصیف و تصویر، نقش یک دوربین عکس‌برداری را بر عهده دارد و به انگاره‌های ذهنی شاعر کم‌تر مجال بروز می‌دهد. عناصر دیجیتال به گونه‌های مختلف خود را به عنوان سوژه‌ی شعری تحمیل می‌کند چنان که در شعر زیر از مهرداد فلاح:

خدمتم رسیده‌اند کرم‌ها حسابی / کجای نقشه عیب...؟ / چه قدر کانال دارد این هزارتو! / قدم اگر بکنی تا همیشه... دل شو داری؟ / زمان؟ سال صفر / فتوشاپه؟ نام مکان / دهی کوچک از خزر یک وجب دورتر (فلاح، ۱۳۸۷: ۲۸)

این شعرها را می‌توان در واقع نوعی شعر – سریال دانست که تصاویر و ایماژهای متنوعی را به کار می‌گیرد که هر یک برای خود از استقلال نسبی برخوردار است. «نقش و تأثیر اجتماعی – اقتصادی تصویر در جهان امروز بی‌رقیب است. ما هر روز در رایانه، ماهواره و تبلیغات، تصاویر فضاهای شبیه‌سازی شده را مصرف می‌کنیم، این تصاویر خود ابزار قدرت هستند و ما را از هویت حقیقی خود دور و هویت‌های جدیدی به ما می‌بخشند» (نجومیان، ۱۳۸۵: ۲۴).

صداها که بلند می‌شوند/ از صندلی‌ها که سنگین/ به هم می‌خورند توی بشقاب‌هایی که
 کارد/ بی‌خیال دست‌هایی که پر/ می‌برد/ پوست می‌کند/ پوست می‌کند/ می‌برد/ یک نفر/
 حتی یک نفر/ پشت میزی که خیلی.../ اصلاً این دوربین از کجا سبز شد...
 بشکنیدش(فلاح، ۱۳۷۸: ۴۰-۴۱)

۳-۳. هویت فرهنگی متکثر

روزگاری تصور می‌شد که هر کس به هر حال وارث یک هویت است و از هویتی برخوردار است که از نیاکان به او رسیده است. اما امروز جرّ و بحث‌های پیرامون هویت در وضعیت پست‌مدرن بر محور این واقعیت می‌چرخد که هویت یک کیفیت موروثی نیست؛ بلکه اکتسابی است، حاصل معاشرت و زندگی کردن با دیگران است و تمام نگاه‌ها معطوف به فراگردی است که در جریان آن هویت ساخته و پرداخته می‌شود(قره‌باغی، ۱۳۸۰: ۲۶۹). در جامعه ایران به دلیل تاریخ طولانی و غلبه فرهنگ‌های گوناگون، مسأله هویت در دوره‌های مختلف به‌ویژه در دوره‌های بعد انقلاب توجه زیادی را برانگیخته است. اوج این مباحث را می‌توان در آرای عبدالکریم سروش یافت. سروش، هویت امروز ایرانی را در سه فرهنگ ایرانی، اسلامی و غربی می‌بیند؛ «سخن این است که ما ایرانیان مسلمان که اکنون در این کشور زندگی می‌کنیم، حامل و وارث سه فرهنگ‌ایم و تا نسبت خود را با این سه فرهنگ معین نکنیم و ندانیم که در کجا و در کدام جغرافیای فرهنگی زندگی می‌کنیم، به خوبی از عهده عمل سازنده فرهنگی و اجتماعی برنخواهیم آمد... آن سه فرهنگ که ما وارث آن هستیم، عبارتند از: سه فرهنگ ملی، دینی و غربی»(سروش، ۱۳۷۷: ۱۵۳). ترکیب اجزای این هویت‌های چندگانه گاه سبب ناسازگاری در میان شهروندان ایرانی شده است؛ به گونه‌ای که این موضوع سبب آشفتگی آن‌ها شده است. به تعبیر شایگان؛ سه هویت ملی، دینی و مدرن هر یک در دل دیگری جای گرفته‌اند و بدین ترتیب مناطق تداخلی ایجاد کرده‌اند که هر دم پیچیده‌تر می‌شوند و قلمروهایی که هر یک در آن‌ها دخل و تصرف می‌کنند و در غالب موارد با یکدیگر ناسازگارند. این موقعیت سرشار از تضاد، حالتی شبیه اسکیزوفرنی را موجب شده است(شایگان، ۱۳۸۰: ۱۶۳). این حالت التقاط‌گرایی و اسکیزوفرنی یکی از مؤلفه‌های پست‌مدرنیسم است که متفکران این جریان بر آن تأکید می‌کنند.

از سویی دیگر در دنیای کنونی، گستره‌ای از هویت‌های گوناگون پیش روی انسان قرار دارد. جوامع به سرعت تکه‌پاره می‌شوند، انسان باید در فرصت‌ها و مجال‌های کوتاه، شماری از نقش -

هایی را که مدام بر دامنه و گستره آن افزوده می‌شود ایفا کند و همین واقعیت، برخورداری از یک هویت یک‌پارچه را دشوار و حتی ناممکن کرده است (قره‌باغی، ۱۳۸۰: ۲۷۵). «فضاهای سازنده‌ی ما، فضای متنوع و ناهم‌گون‌اند. ما دیگر ریشه‌ای واحد نداریم که تک و تنها در سرزمین خاصی فرو رفته باشد» (شایگان، ۱۳۸۰: ۲۰). این هویت چندگانه را به وضوح می‌توان در جامعه ایران ملاحظه کرد: گروهی به فنون رهایی بخش یوگا روی می‌آورند، گروهی شلوارهای استرج می‌پوشند، گروهی کلاه لبه‌دار بر سر می‌گذارند، موسیقی‌های اقوام دیگر گوش می‌دهند، غذاهای فرهنگ‌های دیگر می‌خورند و ... این موارد نشان‌گر بروز هویت‌های چندگانه در وجود انسان ایرانی است. این ویژگی‌ها سبب آشفتگی مردم می‌شود؛ چراکه در جامعه‌ای زندگی می‌کنند که همه چیز به طور فشرده‌ای تغییر می‌کند در نتیجه این مردم عقیده و اندیشه‌ی ثابتی ندارند و این مسأله، همان عدم قطعیت، نسبی‌اندیشی و تکثرگرایی است که در وضعیت پست‌مدرن مشاهده می‌شود. با چنین نگرشی می‌توان به توجیه و تحلیل مؤلفه‌هایی چون کثرت‌گرایی، نسبی‌اندیشی، عدم قطعیت، تناقض، خردگریزی، اسکیزوفرنی، بازی‌های زبانی، چندصدایی و ... در اشعار پست-مدرن پرداخت:

کلافه‌ای از آینه‌ی متلون که در تو تکثیر می‌شود/ در هندوستان گاهی سوار فیل/ ترجیح می‌دهی این جا گاهی سوار شتر شطرنج هم بشوی/ یکی پادرمیانی می‌کند این وسط/ می‌گذارد تو را وسط میز/ تا در می‌زنند/ برمی‌چینند ترا همه را یک‌جا... (باباچاهی، ۱۳۹۰: ۱۳۳)

ملاحظه می‌شود تکثرگرایی در شعر بازنمودی از کثرت‌گرایی فرهنگی اجتماعی است. «چیزی که نصیب شعر امروز می‌شود نوعی شک معرفت‌شناختی به امور هستی است. این عدو (شک معرفت‌شناختی) اگر سبب خیر شود شاعر مدرن ما اندکی طور دیگر فکر می‌کند. پس طور دیگر خواهد نوشت. بدین معنا که صورت و شکل هنری او نیز دچار تغییر خواهد شد. مثلاً وحدت ارگانیک یا تک‌هسته‌ای (مرکز) بودن شعرش تن به نوعی جابه‌جایی خواهد داد» (باباچاهی، ۱۳۸۲: ۸). این پراکنده‌گویی و مرکز‌گریزی در شعر زیر از رزا جمالی مشهودتر است:

از این به بعد/ سه‌چاهار بار در روز سربکشید دوغ را در هر دروغ/ گریه را پهن کنید وسط سرتان سرریز/ سربزنید به سرفه‌های نیامده/ چرا فکر می‌کنم این خودکارهای آبی آبزنند/ از پله‌ها که سرازیر می‌شوم/ دست‌هایم را لنگه به لنگه/ می‌پوشم/ و دسته کلید آبری می‌شود (جمالی، ۱۳۷۷: ۲۸-۲۹)

شاید شاعر پستمدرن به اقتضای زمانه‌ای که در پیرامون خود می‌بیند به این آشفتگی و چندصدایی نیازمند است. او به بی‌نظمی روزگارش آگاه است و آن را به دنیای شعر منتقل می‌کند تا ساختمان شعر او هم‌نوا با روح و روان زمانه‌ای شود که شاعر می‌بیند:

دستی شبیه پنجره با رگ‌های توری آوازی از تو را که در پرنده / کشیده‌ی پرده بر چهره‌ای
که یشم‌های شبکلاهش نیز / یک روز هم پدرم اینجا از روی برگ‌ها و برهنه بی‌آن که با
بهشت / و میوه‌ی محبوب دندان‌هایم ماه با گازها که من از رویش (براهنی، ۱۳۷۴: ۸۷)

شاعر شعر خود را از معنا‌های متکثر آفریده که از چندین فرهنگ سرچشمه گرفته‌اند. شاعر پستمدرن تعهد دارد آشوب‌زدگی و ازهم‌گسیختگی زندگی را به ادبیات تسری دهد. به اعتقاد ایشان، دنیای معاصر واجد وحدت و انسجام نیست، بلکه چندپاره و متشتت است و بهترین شکل پرداختن به این دنیای متشتت، سرودن آثاری است که خود از قطعات چند پاره و ظاهراً نامرتبط تشکیل شده باشد (پاینده، ۱۳۹۰: ۳۱).

«دیوانه‌ای اسکورت می‌کند اکنون که خون تو در رگ‌های اوست / جز این که شیرهای
سنگی را به جانش بیندازم / و گرنه کوه کی به کوه رسیده؟ / دریا‌هایی را هم که بین ما
نقاشی کرده / به نمک‌زارهایی تبدیل شده که نعل اسب را آب می‌کند / پدرم نه کیمیاگری
بود در شیراز / و در اصفهان ضراب‌خانه‌ای نداشت / و گرنه در این فاصله تو را به چند دیدار
مشرقی خریده بودم / برده‌های اینترنتی تماشایی ترند» (باباچاهی، ۱۳۹۰: ۵۶)

بدین ترتیب، ساختار تکثرگرایانه و مرکزگرای شعر پستمدرن با گفتمان فرهنگی‌ای که در دهه‌های امروزی بر جامعه‌ی ایرانی حاکم بوده است، تناسب می‌یابد و می‌توان گفت که در این گفتمان مبتنی بر چندصدایی، تکثرگرا و آشوب‌زده، جریان شعری‌ای که می‌تواند رواج یابد، شعر پستمدرنیستی است که دارای چنین ویژگی‌هایی است.

۴. نتیجه

بدین ترتیب، می‌توان گفت ساختار شعر پستمدرن با گفتمانی که بر جامعه‌ی ایران در این چند دهه حاکم بوده است، تناسب دارد و در نتیجه آشنایی با گفتمان‌ها و چرایی‌های ایجاد این نوع شعر، کلیدها و نشانه‌هایی را برای بازخوانی سروده‌های نوآیین و پیشرو به دست می‌دهد که از رهگذر آن‌ها می‌توان به شناخت درونی این سروده‌ها میانبر زد. بنابراین عواملی که در این جستار بیان

شد، به خوبی فرض ما را اثبات می‌کند که شعر پست‌مدرن به عنوان برآیند و فرایند، تا حد قابل ملاحظه‌ای، هماهنگ با شرایط گوناگون امروز ایران است. گرچه بسیار بدیهی است که به دلیل ارتباط گسترده تکنولوژیکی با جهان و به‌ویژه دنیای غرب، به‌طور اجتناب‌ناپذیری از آن فضا نیز متأثر است. بی‌تردید در سده‌های اخیر مراودات سیاسی و اقتصادی ایران با جهان و به‌ویژه با غرب، قابل قیاس با سده‌های پیشین نیست. این ارتباط به ناگزیر بر وضعیت فرهنگی تأثیرگذار بوده است؛ اما این هرگز بدان معنی نیست که فرهنگ، به صورت بسته‌ای از غرب وارد شده و موقعیت فرهنگی کشور صرفاً در موقعیتی منفعل و پذیرا قرار داشته است؛ بلکه ورود فکر و محصولات فرهنگی در مواجهه با فرهنگ داخل – که خود نیز فرهنگی متکثر است – دچار فعل و انفعالاتی شده است که خود بخشی از فضای گفتمانی را رقم می‌زند. چنان‌که همین ژانر شعری در دهه چهل در ایران بروز یافت اما از آنجا که فضای گفتمانی پیرامونی آن، برآیند روند طبیعی رشد و توسعه نبود، نتوانست به جریانی فراگیر بدل شود و به حیات خود ادامه دهد. تغییر وضعیت اجتماعی و سیاسی و به‌تبع آن رویکرد ایدئولوژیک سبب شد تا چند دهه به اغما فرو رود و دگربار با ایجاد زمینه‌ای مناسب و این بار بسیار متفاوت با آن دهه، که حاصل رخدادهایی دگرگون‌ساز؛ چون انقلابی بنیادی، جنگی هشت ساله، جمعیتی فزاینده، نسل جوانی گسترده و از دل این بحران‌ها برآمده و آن‌گاه هجوم تکنولوژی بود، سر بر آرد و طی دو دهه آن‌چنان فضای ادبی را تحت سیطره خود گیرد که هیچ ناقد ادبی گزیری جز دیدن و جدی انگاشتن آن نداشته باشد.

پی‌نوشت

- ۱- پیام یزدان‌جو و اسماعیل نوری‌علا همین عقیده را درباره شعر پست‌مدرنیسم فارسی دارند (رک: یزدان‌جو، ۱۳۸۱: ۹ و نوری‌علا، ۱۳۷۳: ۲۵۴).
- ۲- محمد ضیمران و منوچهر آتشی نیز همین عقیده را درباره شرایط پست‌مدرن در ایران داشته‌اند (رک: ضیمران، ۱۳۸۱: ۳۵).
- ۳- محمدعلی دستغیب و محمدشمس لنگرودی نیز درباره‌ی فضای شعر پست‌مدرنیستی ایران تا حدودی همین عقیده را دارند (رک: دستغیب، ۱۳۸۸: ۲۹ و شمس لنگرودی، ۱۳۸۳: ۱۸۶).
- ۴- مایک فدرستون درباره عدم ثبات معنایی این واژه می‌نویسد: «این واژه بی‌معناست. هر زمان که امکان داشت یا هر وقت که دوست داشتید، می‌توانید از آن استفاده کنید» (Featherstone, 1998: 195). برای اطلاعات بیشتر پیرامون معانی گوناگون و متضاد پست‌مدرن: رک: همان، ۱۹۴-۱۹۷.
- ۵- آیزانا برلین (I. Berlin) قرن بیستم را بحرانی‌ترین قرن تاریخ غرب می‌داند و تروتسکی (L. Trotsky) نیز می‌نویسد: کسی که در جست‌وجوی یک زندگی آرام بود، نمی‌بایست در قرن بیستم به دنیا می‌آمد. رک: زرشناس، ۱۳۸۱: ۶.

۶- قبادزاده در اثر خود با تحلیل آماری برخی مؤلفه‌های ارزشی چون: سبذ هزینۀ خانوارها، تیراژ کتاب‌ها، نوع نامگذاری فرزندان و نظرسنجی‌ها به حرکت فرهنگی جامعه ایران از ارزش‌های مذهبی به سوی ارزش‌های مادی رسیده است. برای اطلاعات بیش‌تر پیرامون این موضوع: رک: قبادزاده، ۱۳۸۱: ۷۹-۹۲.

منابع

- آزادارمکی، تقی (۱۳۸۴)، *تغییرات اجتماعی در ایران*، چاپ اول، تهران: نشر اجتماع.
- اپیگنانسی، ریچارد (۱۳۸۵)، *پست‌مدرنیسم* (قدم اول)، ترجمه فاطمه جلالی‌سعادت، تهران: شیرازه.
- اکسیر، اکبر (۱۳۹۲)، *بفرمایید بنشینید صندلی عزیز*، چاپ ششم، تهران: مروارید.
- باباچاهی، علی (۱۳۸۲)، «تردیدها و تأییدهای شعر پست‌مدرن»، روزنامه همشهری، ۱۳۸۲/۰۵/۰۶، ص: ۸.
- _____ (۱۳۹۰)، *پیکاسو در آب‌های خلیج فارس*، چاپ دوم، تهران: ثالث.
- براهنی، رضا (۱۳۷۴)، *خطاب به پروانه‌ها* (و چرا من دیگر شاعر نیامی نیست؟)، تهران: مرکز.
- بشیر، حسن (۱۳۸۵)، *تحلیل گفتمان دریچه‌ای برای کشف ناگفته‌ها*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- بشیریه، حسین (۱۳۸۲)، *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران در دوره جمهوری اسلامی ایران*، چاپ دوم، تهران: نگاه معاصر.
- بودریار، ژان (۱۳۷۴)، «وانموده‌ها»، *سرگشتگی نشانه‌ها: نمونه‌هایی از نقد پسا‌مدرن*، گزینش مانی حقیقی، تهران: مرکز.
- پاینده، حسین (۱۳۸۱)، «سیمین دانشور: شهرزادی پسا‌مدرن»، کتاب ماه ادبیات و فلسفه، ش ۶۳، صص: ۷۲-۸۱.
- _____ (۱۳۹۰)، *گفتمان نقد: مقالاتی در نقد ادبی*، چاپ سوم، تهران: نیلوفر.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۵)، *صدای پای آینده: دهه‌ی چهارم و آینده‌های جامعه ایرانی*، تهران: فرهنگ گفتمان.
- تسلیمی، علی (۱۳۸۷)، *گزاره‌هایی در ادبیات معاصر ایران* (شعر) پیشامدرن، مدرن، پست‌مدرن، تهران: اختران.
- جمالی، رزا (۱۳۷۷)، *این مرده سیب نیست یا خیار است یا گلابی*، چاپ اول، تهران: ویستار.
- _____ (۱۳۸۰)، *برای ادامه این ماجرای پلیسی قهوه‌ای دم کرده‌ام*، چاپ اول، تهران: آرویج.
- _____ (۱۳۸۲)، شعر دهه‌ی ۷۰ در گفتگو با منتقدان و شاعران، مجله جهان کتاب، ش ۱۶۹، صص: ۱۶-۲۳.
- جیمسون، فردریک و... (۱۳۸۹)، *پست‌مدرنیسم منطق فرهنگی سرمایه‌داری متاخر*، ترجمه مجید محمدی و همکاران، تهران: هرمس.
- حسینی‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۳)، «نظریه‌ی گفتمان و تحلیل سیاسی»، *مجله علوم سیاسی*، ش ۲۸، صص: ۱۸۱-۲۱۲.
- حقدار، علی اصغر (۱۳۸۰)، *فراسوی پست‌مدرنیته*، اندیشه‌ای شبکه‌ای، فلسفه سنتی و هویت ایرانی، تهران: شفیعی.
- حقیقی، شاهرخ (۱۳۸۷)، *گذر از مدرنیته*، چاپ چهارم، تهران: نشر آگه.
- خواجات، بهزاد (۱۳۹۲)، *بو نوشتن برای شرجی*، تهران: انتشارات فصل پنجم.
- دستغیب، عبدالعلی (۱۳۸۸)، «پست‌مدرنیسم در شعرهای باباچاهی»، *جهان کتاب*، شماره‌ی ۴۳، صص: ۳۸-۴۳.
- زرشناس، شهریار (۱۳۸۱)، «پست‌مدرنیسم در فلسفه و ادبیات»، *ادبیات داستانی*، ش ۶۱، صص: ۶-۷.
- سروش، عبدالکریم (۱۳۷۷)، «سه فرهنگ»، *در رازدانی و روشن‌فکری و دینداری*، تهران: موسسه فرهنگی صراط.

- سمیعی، عنایت (۱۳۸۳)، *چشم‌انداز شعر معاصر ایران*، گفت‌وگو با مهنوش قربانعلی، تهران: نشر بازتاب‌نگار.
- شایگان، داریوش (۱۳۸۰)، *افسون‌زدگی جدید؛ هویت چهل تکه و تفکر سیار*، ترجمه فاطمه ولیانی، تهران: فرزانه.
- شمس‌لنگرودی، محمد (۱۳۸۳)، *چشم‌انداز شعر معاصر ایران*، گفت‌وگو با مهنوش قربانعلی، تهران: بازتاب‌نگار.
- ضیمران، محمد (۱۳۷۸)، *میشل فوکو؛ دانش و قدرت*، چاپ اول، تهران: هرمس.
- _____ (۱۳۸۱)، «پست‌مدرنیسم جریانی که به تاریخ پیوست»، *مجله آما*، ش هفدهم، صص: ۳۵-۳۸.
- طاهری، قدرت‌الله (۱۳۸۴)، «پست‌مدرنیسم و شعر معاصر ایران»، *پژوهش‌های ادبی*، ش ۸، صص: ۲۹-۵۰.
- عبدالرضایی، علی (۱۳۷۶)، *پاریس در رنو*، چاپ اول، تهران: نارنج.
- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۷)، *مدرن یا امروزی شدن فرهنگ ایران*، تهران: مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹)، *تحلیل انتقادی گفتمان*، گروه مترجمان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه.
- فلاح، مهرداد (۱۳۷۷)، «جای دوربین‌ها عوض شده است»، *مجله کارنامه*، سال اول، ش دوم، صص: ۳۴-۴۵.
- _____ (۱۳۷۸)، «این شعر برای خودش شناسنامه دارد»، *مجله کارنامه*، سال اول، ش سوم، صص: ۱۶-۲۵.
- _____ (۱۳۸۰)، *از خودم*، چاپ اول، تهران: نیم‌نگاه.
- _____ (۱۳۸۷)، *بریم‌هو/خوری*، چاپ اول، تهران: نشر پاریس.
- قبادزاده، ناصر (۱۳۸۱)، *روایتی آسیب‌شناختی از گسست نظام و مردم در دهه دوم انقلاب*، تهران: فرهنگ گفتمان.
- قره‌باغی، علی‌اصغر (۱۳۸۰)، *تبارشناسی پست‌مدرنیسم*، چاپ اول، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- لاوسون، هیلاری (۱۳۸۶)، *خوداندیشی پسامدرن*، ترجمه‌س سینا رویایی، چاپ اول، تهران: مروارید.
- مک‌هیل، برایان (۱۳۸۷)، «داستان پسامدرنیستی، داستان علمی-تخیلی و سایبرپانک»، در *ادبیات پسامدرن*، تدوین و ترجمه‌ی پیام یزدانجو، چاپ سوم، تهران: مرکز.
- نجومیان، امیرعلی (۱۳۸۵)، *درآمدی بر پست‌مدرنیسم در ادبیات*، چاپ اول، اهواز: نشر رسش.
- نش، کیت (۱۳۸۵)، *جامعه‌شناسی سیاسی معاصر؛ جهان شدن، سیاست و قدرت*، ترجمه محمد دلفروز، تهران: کویر.
- نوذری، حسین علی (۱۳۷۹)، *پست‌مدرنیته و پست‌مدرنیسم*، تهران: انتشارات نقش جهان.
- نوری‌علا، اسماعیل (۱۳۷۳)، *تئوری شعر؛ از موج نو تا شعر عشق*، چاپ اول، لندن: انتشارات غزال.
- واتیمو، جیانی (۱۳۸۹)، «پسامدرن: جامعه شفاف»، *سرگشتگی نشانه‌ها*، گزینش مانی حقیقی، تهران: مرکز.
- هوارد، راجر (۱۳۸۸)، *ایران در بحران*، ترجمه‌ی مهوش خدابخشیان، بی‌جا.
- یارشاطر، احسان (۱۳۸۳)، «گذری و نظری (پست‌مدرنیسم)»، *ایران‌نامه*، ش ۸۴، صص: ۵۳۱-۵۳۶.
- یاسمی، بهروز (۱۳۸۶)، «همین فردا بود»، *دو ماهنامه‌ی غزل پیشرو*، شماره‌ی اول، سال اول، تیر ۸۶.
- یزدانجو، پیام (۱۳۸۱)، *ادبیات پسامدرن*، ویرایش دوم، تهران: نشر مرکز.

References

- Abdolrezaei, Ali (2007), *Paris in Reno*, first edition, Tehran: Narenj. [In Persian]
- Azadarmaki, Taghi (2005), *Social Changes in Iran*, First Edition, Tehran: Nashr-e-Imtiaz. [In Persian]

- Babachahi, Ali (2003), "Doubts and Confirmations of Postmodern Poetry", Hamshahri Newspaper, 06/05/2003, p. 8. [In Persian]
- _____(2011) Picasso in the Waters of the Persian Gulf, Second Edition, Tehran: Sales. [In Persian]
- Baraheni, Reza (2001), Address to Butterflies (And Why Am I No Longer a Poet of Nimai?), Tehran: Markaz. [In Persian]
- Bashir, Hassan (2006), Discourse Analysis: A Window to Discover the Unsaid, Tehran: Imam Sadeq University. [In Persian]
- Bashirieh, Hossein (2003), Introduction to Iranian Political Sociology during the Islamic Republic of Iran, 2nd edition, Tehran: Negah Moasar. [In Persian]
- Baudrillard, Jean (2005), "The Delusions", The Confusion of Signs: Examples of Postmodern Criticism, Mani Haghighi's Selection, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Dastghayib, Abdol Ali (2009), "Postmodernism in Baba Chahi's Poems", Jahan Kebat, No. 3 and 4, pp. 38-43. [In Persian]
- Epignanesse, Richard (2006), Postmodernism (First Step), Translated by Fatemeh Jalali-Saadat, Tehran: Shiraz.
- Exir, Akbar (2013), Please Sit Down, Dear Chair, Sixth Edition, Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Fazeli, Nemat-Allah (2008), Modernization or Modernization of Iranian Culture, Tehran: Cultural and Social Studies. [In Persian]
- Fairclough, Norman (1990), Critical Analysis of Discourse, Translators' Group, Tehran: Media Studies and Research Center. [In Persian]
- Fallah, Mehrdad (1998), "The Place of the Cameras Has Changed", Karnameh Magazine, Year 1, Issue 2, pp. 34-45. [In Persian]
- _____(1999) This Poetry Has Its Own Identity Card", Karnameh Magazine, Year 1, Issue 3, pp. 16-25. [In Persian]
- _____(1999) From Myself, First Edition, Tehran: Nim-Naghah. [In Persian]
- _____(2008) Let's Go for the Air, First Edition, Tehran: Paris Publishing. [In Persian]
- Featherstone, Mike (1998), In Pursuit Of The Postmodern, Theory, culture And Society, Vol.5.Nos2-3, p: 194-208.
- Fekete, John (1987), Life After Postmodernism Essays On Value And Culture, Canada: New World Perspectives Montral.
- Ghobadzadeh, Naser (2002), A Pathological Narrative of the Break Between the System and the People in the Second Decade of the Revolution, Tehran: Farhang Gofman. [In Persian]
- Gharebaghi, Ali-Asghar (2008), Genealogy of Postmodernism, First Edition, Tehran: Cultural Research Office. [In Persian]
- Goulby. D and Janes.C (1996), Post-modernity Education and European Identities comparative

- Hosseinzadeh, Mohammad Ali (2004), "Discourse Theory and Political Analysis", Political Science Magazine, No. 28, pp. 181-212.
- Haqdar, Ali Asghar (2001), Beyond Postmodernity, Network Thought, Traditional Philosophy, and Iranian Identity, Tehran: Shafi'i. [In Persian]
- Haghighi, Shahrokh (2008), Transition from Modernity, 4th edition, Tehran: Agh Publication. [In Persian]
- Howard, Roger (2009), Iran in Crisis, translated by Mahvash Khodabakhshian, Bija. [In Persian]
- Hutcheon, Linda (2002), The Politics of Postmodernism, London and New York: Routledge.
- Khajat, Behzad (2013), The Smell of Writing for Sharji, Tehran: Fifth Chapter Publications. [In Persian]
- Jamali, Rosa (1998), This Dead Man Is Not an Apple, a Cucumber, or a Pear, first edition, Tehran: Wistar. [In Persian]
- _____ (2001) To Continue This Detective Story, I Brewed Coffee, first edition, Tehran: Arvij. [In Persian]
- _____ (2003) Poetry of the 70s in Conversation with Critics and Poets, Jahan Ketab Magazine, No. 169, pp. 16-23. [In Persian]
- Jameson, Frederick and... (2009), Postmodernism: The Cultural Logic of Late Capitalism, translated by Majid Mohammadi and colleagues, Tehran: Hermes. [In Persian]
- Lawson, Hilary (2007), Postmodern Self-Reflection, translated by Sina Royaei, first edition, Tehran: Morvarid. [In Persian]
- McHale, Brian (2008), "Postmodern Fiction, Science Fiction and Cyberpunk", in Postmodern Literature, edited and translated by Payam Yazdanjoo, third edition, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Nojomian, Amir Ali (2006), An Introduction to Postmodernism in Literature, first edition, Ahvaz: Rasesh Publishing. [In Persian]
- Nash, Keith (2006), Contemporary Political Sociology; Becoming Global, Politics and Power, translated by Mohammad Taghi Delforuz, Tehran: Kavir. [In Persian]
- Nozari, Hossein Ali (2000), Postmodernity and Postmodernism, Tehran: Naqsh Jahan Publications. [In Persian]
- Nouri-Ala, Esmail (2004), Theory of Poetry; From the New Wave to Love Poetry, first edition, London: Ghazal Publications. [In Persian]
- Olson, Charles (1978), The Maximus Poems, University of California Press.
- Payandeh, Hossein (2002), "Simin Daneshvar: Postmodern Shahrzadi", Literature and Philosophy Month Book, No. 63, pp. 72-81. [In Persian]
- _____ (2011) Discourse of Criticism; Essays in Literary Criticism, 3rd edition, Tehran: Niloufar. [In Persian]

- Samiei, Enayat (2004), *Perspectives on Contemporary Iranian Poetry, Conversation with Mehrnoush Ghorbanali*, Tehran: Baztab-e-Negar Publication. [In Persian]
- Shaygan, Dariush (2001), *New Enchantment; Chehel-Teke Identity and Mobile Thought*, translated by Fatemeh Valiani, Tehran: Farzan. [In Persian]
- Shams-Lengroudi, Mohammad (2004), *Perspectives on Contemporary Iranian Poetry, Conversation with Mehrnoush Ghorbanali*, Tehran: Baztab-Negar. [In Persian]
- Smurzynski, Mark (2010), «The Postmodern novel in Post-revolutionary Iran», *Iranian Studies*, Vol 43, Renata Rusek-Kowalska.
- Soroush, Abdol Karim (2008), "Three Cultures", in *Mystery, Enlightenment and Religion*, Tehran: Sirat Cultural Institute. [In Persian]
- Taheri, Ghodratollah (2005), "Postmodernism and Contemporary Iranian Poetry", *Peyshekh-e-Library*, Vol. 8, pp. 29-50. [In Persian]
- Tajik, Mohammad Reza (2006), *The Footsteps of the Future; The Fourth Decade and the Future of Iranian Society*, Tehran: Farhang Gofman. [In Persian]
- Taslimi, Ali (2008), *Propositions in Contemporary Iranian Literature (Poetry) Premodern, Modern, Postmodern*, Tehran: Akhtaran. [In Persian]
- Vattimo, Gianni (2009), "Postmodern: The Transparent Society", *The Confusion of Signs, The Selection of the True Mani*, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Yarshater, Ehsan (2004), "Transient and Theoretical (Postmodernism)", *Iran-Nameh*, Vol. 84, pp. 531-536 [In Persian].
- Yasemi, Behrouz (2007), "That Was Tomorrow", *Ghazal Pishro Monthly*, Issue 1, Year 1, July 2007. [In Persian]
- Yazdanjo, Payam (2002), *Postmodern Literature, Second Edition*, Tehran: Markaz Publishing House. [In Persian]
- Zarshenas, Shahriar (2002), "Postmodernism in Philosophy and Literature", *Fiction Literature*, No. 61, pp. 6-7. [In Persian]
- Zimran, Mohammad (2000), *Michel Foucault; Knowledge and Power*, first edition, Tehran: Hermes. [In Persian]
- ____ (2002) *Postmodernism: A Current That Joined History*, *Azma Magazine*, Vol. 17, pp. 35-38. [In Persian]